

EFEKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA WIELKOBSZAROWYCH PRZEDSIĘBIORSTW ROLNICZYCH

Paweł Kasztelan

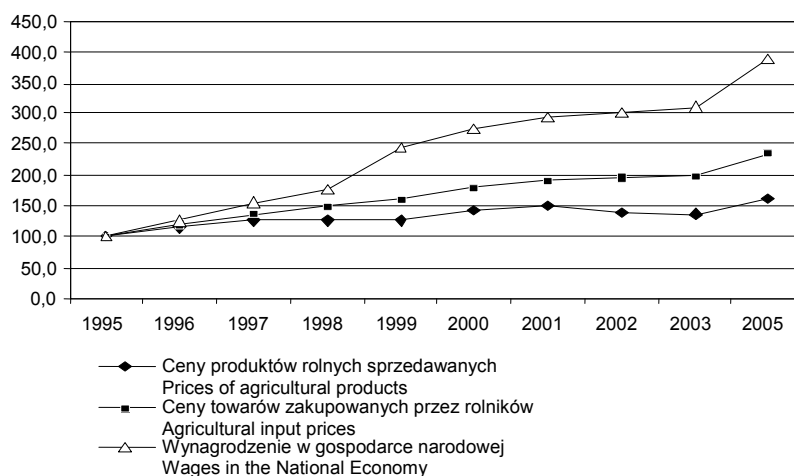
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Abstrakt. Zmiany zachodzące w otoczeniu gospodarstw rolniczych w Polsce były niekorzystne pod względem relacji cen w latach 1995-2005. Celem opracowania było określenie jak w tych warunkach zmieniała się efektywność ekonomiczna przedsiębiorstw rolniczych. Jako obiekt badań wybrano wielkoobszarowe przedsiębiorstwa rolnicze, które charakteryzują się największym powiązaniem z otoczeniem ze względu na dużą towarowość ich działalności oraz duże wykorzystanie zewnętrznych czynników produkcji. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzono, że w badanych grupach przedsiębiorstw w latach 1998-2005 uległ zmniejszeniu poziom efektywności ekonomicznej.

Słowa kluczowe: efektywność ekonomiczna, wielkoobszarowe przedsiębiorstwa rolnicze

WSTĘP

Rolnictwo Unii Europejskiej charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem pod względem udziału i roli gospodarstw wielkoobszarowych. W porównaniach międzynarodowych stosowane jest coraz częściej określenie gospodarstw wielkotowarowych na podstawie wielkości miary ekonomicznej, zamiast miar fizycznych. Kraje europejskie, w których znaczne jest miejsce i znaczenie gospodarstw wielkotowarowych, charakteryzują się wysokim rozwojem całego rolnictwa. Jednocześnie grupy ich dużych gospodarstw różnią się najmniej od ogółu gospodarstw [Poczta i in. 2008]. W Polsce udział gospodarstw o powierzchni powyżej 100 ha w ogólnej liczbie gospodarstw jest bardzo mały i wynosi zaledwie 0,4%. Gospodarują one jednak aż na 23,8% powierzchni użytków rolnych kraju, osiągając średnią 524 ha [Rocznik... 2005]. Przedsiębiorstwa te

Rys. 1. Zmiany cen czynników produkcji i produktów rolniczych w Polsce w latach 1995-2005 (1995 = 100%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

Fig. 1. Price changes of agricultural production factors and products in Poland during the period 1995-2005 (1995 = 100%)

Source: own calculations basing on GUS.

charakteryzują się największym powiązaniem z otoczeniem ze względu na dużą towarowość ich działalności oraz duże wykorzystanie zewnętrznych czynników produkcji. Przeobrażenia zachodzące w otoczeniu w ostatnich latach były niekorzystne dla producentów rolnych. Dotyczy to przede wszystkim zmian relacji cen czynników produkcji i produktów rolniczych (rys. 1). W latach 1995-2005 ceny czynników produkcji rosły znacznie szybciej niż ceny produktów. Największy wzrost odnotowano w kosztach pracy. Wskaźnik nożyc cen w analizowanym okresie wyniósł 69%. Zdaniem Zięтары [2008], prezentowane relacje mają charakter ponadczasowej prawidłowości i są typowe dla wszystkich krajów o gospodarce rynkowej. Celem artykułu było określenie, jak w tych warunkach kształtuje się efektywność ekonomiczna wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolniczych funkcjonujących w Polsce.

MATERIAŁ I METODYKA

Materiał badawczy pochodził z wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolniczych, które nieprzerwanie w latach 1998-2005 brały udział w „Rankingu 300”. Grupę utworzyło 45 podmiotów, spośród których wydzielono dwie podgrupy badawcze ze względu na prowadzony kierunek produkcji (roślinne i mieszane). Warunkiem zakwalifikowania do wyróżnionych podgrup było niezmiennie realizowanie danego kierunku produkcji w całym okresie badawczym. W celu oceny wyników ekonomicznych badanych przedsiębiorstw przeprowadzono syntetyczną ocenę efektywności ekonomicznej z wykorzystaniem wskaźnika względnej efektywności punktowej [Manteuffel 1963]. Został on

Tabela 1. Wskaźniki wykorzystane do wyznaczenia syntetycznej miary efektywności ekonomicznej
 Table 1. Indicators of synthetic measure of economic efficiency

Nazwa wskaźnika Indicator	Jednostka Unit	Charakter cechy Feature	Norma Norm
Rentowność działalności gospodarczej Profitability of economic activity	%	stymulanta stimulation	
Rentowność aktywów bilansowych Return on assets	%	stymulanta stimulation	
Produktywność pracy Labour productivity	zł PLN	stymulanta stimulation	
Produktywność środków trwałych Productivity of fixed assets	zł PLN	stymulanta stimulation	
Wynik finansowy na sprzedaży na 1 ha UR Gross profit on sale per 1 ha AL	zł PLN	stymulanta stimulation	
Wynik finansowy netto na 1 ha UR Net profit per 1 ha AL	zł PLN	stymulanta stimulation	
Płynność bieżąca Current liquidity	zł PLN	nominanta nomination	2-4
Ogółem zadłużenie Total liabilities	%	nominanta nomination	30-50
Zobowiązania ogółem do kapitałów własnych Total liabilities per ownership capital	%	nominanta nomination	30-60
Kapitał własny finansujący majątek trwały Ownership capital financing fixed assets	%	nominanta nomination	80-110

Źródło: opracowanie własne.
 Source: own calculations.

wyznaczone na podstawie grupy cech diagnostycznych, którą wyróżniono spośród cech dostępnych i mających związek z badanym zjawiskiem. Tworzyły ją wskaźniki używane do oceny efektywności ekonomicznej [Kulawik 1997]. Zbiorowość tę uzupełniły cechy, które określono metodą ekspercką w badaniach empirycznych [Osuch 1999]. W jej skład weszły stymulanty i nominanty. W celu uzyskania jednorodności grupy nominanty zostały przekształcone w stymulanty z wykorzystaniem norm, które ustalono metodą ekspercką (tab. 1).

WYNIKI

Wielkoobszarowe przedsiębiorstwa rolnicze w latach 1998-2005 charakteryzowały się stabilną sytuacją pod względem wyposażenia w czynniki produkcji (tab. 2). Zasoby ziemi, którymi dysponowały w 2005 roku, w zasadzie nie uległy zmianie w stosunku do 1998 roku pod względem wielkości powierzchni ogólnej i powierzchni użytków rolnych. W badanym okresie wartość tych mierników ulegała zmianom, ale ich wahania

nie przekraczały 5% w stosunku do roku bazowego. Analizując zasoby ziemi badanych przedsiębiorstw, należy zwrócić uwagę na zmiany w zakresie tytułu prawnego do użytkowanych gruntów. W całym okresie badawczym systematycznie wzrastała liczba gruntów zakupionych, których udział w powierzchni ogólnej zwiększył się z 19,3% w 1998 roku do 25,9% w 2005 roku. Zmienność tej cechy nie jest duża, ale należy podkreślić stabilność trendu wzrostowego w całym analizowanym okresie. Potwierdza on deklarowane przez użytkowników wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolniczych zainteresowanie wykupem dzierżawionej ziemi. Szybkość przebiegu tego procesu jest uzależniona od wielu czynników, wśród których jako najważniejsze należy wymienić kwestie finansowe i nierozwiązane problemy reprywatyzacji.

Przedsiębiorstwa rolnicze w całym analizowanym okresie charakteryzowały się niskim poziomem zatrudnienia (tab. 2). Najwyższy jego poziom występował w 1998 roku i wynosił 3,7 osoby na 100 ha użytków rolnych. Wartość tego wskaźnika należy oceniać jako niską. Pomimo to przedsiębiorstwa podejmowały dalsze próby ograniczania wielkości zatrudnienia. Najniższą jego wartość odnotowano w 2004 roku – na poziomie 2,7 osoby na 100 ha UR. Stała tendencja ograniczania zatrudnienia występowała do 2002 roku. W kolejnych latach jego wielkość ustabilizowała się na poziomie około 3 osób na 100 ha UR. Trwałe dalsze ograniczanie zatrudnienia było trudne do zrealizowania. W najbliższej przyszłości należy oczekiwać ustabilizowania się tego wskaźnika na dotychczasowym poziomie. Podobne wnioski na temat poziomu zatrudnienia w wielkoobszarowych przedsiębiorstwach rolniczych prezentują Guzewicz i in. [2006].

Największe zmiany pod względem wyposażenia w podstawowe czynniki produkcji w badanych przedsiębiorstwach dotyczyły kapitału. Jego wartość rosła systematycznie w kolejnych latach. W 1998 roku przeciętna wartość kapitału przypadająca na jedno przedsiębiorstwo wynosiła 2690 tys. zł i wzrosła w 2005 roku około 1,7-krotnie.

Tabela 2. Zasoby czynników produkcji badanych wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolniczych w latach 1998-2005

Table 2. Production factor resources in researched larges scale agricultural farms (1998-2005)

Wyszczególnienie Specification	Rok – Year							
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Powierzchnia ogólna (ha) Total area (ha)	890	906	914	923	871	908	887	892
użytki rolne (ha) arable land (ha)	833	836	856	871	820	863	843	846
Grunty zakupione (ha) Purchased land (ha)	172	166	181	198	213	242	225	231
Zatrudnienie na 100 ha UR Labourforce per 100 ha AL	3,7	3,3	3	2,9	2,8	2,9	2,7	3
Kapitał (tys. zł) Capital (thous. PLN)	2 690	2 725	3 155	3 602	3 405	3 891	4 339	4 575

Źródło: opracowanie własne.
Source: own calculations.

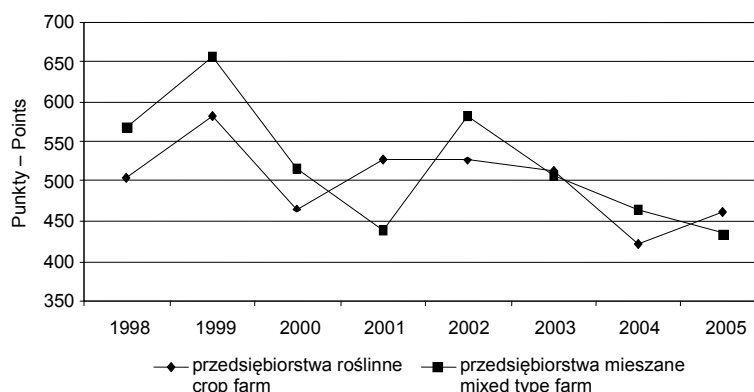
W celu pogłębienia prowadzonej analizy podzielono badaną populację na podgrupy. Kryterium podziału był kierunek produkcji. Przedsiębiorstwa kwalifikowane do poszczególnych grup w całym okresie badawczym musiały prowadzić ten sam rodzaj działalności. Wykorzystując przyjęte kryterium, udało się wyznaczyć dwie podgrupy: przedsiębiorstwa roślinne (zbożowe) i przedsiębiorstwa mieszane (uprawy rolne w połączeniu z chowem zwierząt). W obu analizowanych grupach występowały podobne tendencje w zakresie zmian wyposażenia w czynniki produkcji. Badane przedsiębiorstwa charakteryzowały się stabilną sytuacją pod względem zasobów ziemi. Przedsiębiorstwa roślinne dysponowały o około 180 ha mniejszymi zasobami. Obie grupy nieznacznie zwiększyły powierzchnię użytkowanych gruntów. Wykup ziemi realizowany był w większym zakresie w przedsiębiorstwach roślinnych, w których w 2005 roku

Tabela 3. Zasoby czynników produkcji badanych wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolniczych z podziałem na analizowane podgrupy w latach 1998-2005

Table 3. Production factor resources in researched large scale agricultural farms with accordance to the analysed groups of companies (1998-2005)

Wyszczególnienie Specification	Rok – Year							
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Przedsiębiorstwa roślinne – Crop farm								
Powierzchnia ogólna (ha) Total area (ha)	728	746	746	747	746	783	778	736
użytki rolne (ha) arable land (ha)	682	648	707	707	707	739	731	695
Grunty zakupione (ha) Purchased land	130	130	130	154	154	115	144	144
Zatrudnienie na 100 ha UR Labourforce per 100 ha AL	3,5	3,3	2,5	2,5	2,2	2,0	2,0	2,4
Kapitał (tys. zł) Capital (thous. PLN)	2 041	2 136	2 617	3 094	2 881	2 970	3 716	4 052
Przedsiębiorstwa mieszane – Mixed type farm								
Powierzchnia ogólna (ha) Total area (ha)	910	926	943	967	911	911	912	926
użytki rolne (ha) arable land (ha)	872	886	902	927	874	878	878	890
Grunty zakupione (ha) Purchased land (ha)	82	85	85	86	85	112	137	152
Zatrudnienie na 100 ha UR Labourforce per 100 ha AL	3,8	3,3	3,2	3,1	2,7	3,3	3,0	3,2
Kapitał (tys. zł) Capital (thous. PLN)	2 648	2 673	3 130	3 806	3 181	4 023	4 318	4 680

Źródło: opracowanie własne.
Source: own calculations.

Rys. 2. Efektywność ekonomiczna w wielkoobszarowych przedsiębiorstwach rolniczych w latach 1998-2005 wyrażona za pomocą wskaźnika względnej efektywności punktowej

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 2. Economic effectiveness of large scale agricultural companies during the period 1998-2005 expressed by relative point efficiency indicator

Source: own calculations.

stanowił 20% ogółu posiadanego zasobu. Przedsiębiorstwa realizujące mieszany kierunek produkcji w pięciu pierwszych latach badawczych nie intensyfikowały tego procesu. Dopiero w latach 2003-2005 wzrósł intensywnie wykup użytkowanych gruntów. W 2005 roku ilość wykupionych gruntów w tej grupie przedsiębiorstw wzrosła prawie dwukrotnie w stosunku do stanu wyjściowego.

Zatrudnienie w obu analizowanych grupach przedsiębiorstw uległo ograniczeniu. W całym okresie badawczym było mniejsze w przedsiębiorstwach roślinnych o około 1 zatrudnionego na 100 ha UR. W tej grupie podmiotów redukcja zatrudnienia była największa. W latach 1998-2005 wyniosło ono 1,1 osoby na 100 ha UR. W przedsiębiorstwach mieszanych omawiany wskaźnik był zmniejszony o 0,6 osoby na 100 ha UR. W 2005 roku poziom zatrudnienia w przedsiębiorstwach roślinnych wynosił 2,4, a w mieszanych 3,2 osoby na 100 ha UR.

Największe zmiany w wyposażeniu badanych przedsiębiorstw w czynniki produkcji nastąpiły w odniesieniu do kapitału. Jego wartość w obu grupach uległa zwiększeniu o około 2 mln zł. W całym okresie badawczym większą wartość kapitału w przeliczeniu na jeden podmiot miały przedsiębiorstwa mieszane. Odmienna sytuacja występowała po odniesieniu posiadanego kapitału do jednostki powierzchni. W 1998 roku większe zasoby kapitału charakteryzowały przedsiębiorstwa mieszane – 3,04 tys. zł/ha UR. Sytuacja ta uległa zmianie na koniec okresu badawczego. W 2005 roku większym kapitałem w przeliczeniu na 1 ha UR dysponowały przedsiębiorstwa roślinne – 5,83 tys. zł (w przedsiębiorstwach mieszanych – 5,26 tys. zł).

Ocenę sytuacji ekonomicznej badanych przedsiębiorstw przeprowadzono poprzez określenie zmian w uzyskiwanej efektywności ekonomicznej. Jej zróżnicowanie w poszczególnych grupach zostało ustalone z wykorzystaniem wskaźnika względnej efektywności punktowej. Należy on do grupy wskaźników bezwzorcowych, co oznacza,

że na jego podstawie można ocenić poziom rozwoju jednego obiektu (lub grupy) w stosunku do pozostałych. Przedsiębiorstwa roślinne i mieszane w latach 1998-2005 odnotowały mniejszą uzyskiwaną efektywność ekonomiczną (rys. 2). W początkowym okresie wyższe wartości analizowanego wskaźnika uzyskiwały przedsiębiorstwa mieszane. Od 2000 roku żadna z badanych grup przedsiębiorstw nie uzyskała stałej przewagi w poziomie efektywności ekonomicznej. Zbieżny był w obu grupach trend spadkowy wartości badanego wskaźnika. W przedsiębiorstwach roślinnych jego wartość zmniejszyła się z 504 punktów w 1998 roku do 463 w 2005 roku, a w przedsiębiorstwach mieszanych z 569 do 436 punktów.

PODSUMOWANIE

Przedsiębiorstwa wielkotowarowe są stałym elementem rolnictwa europejskiego, które wewnętrznie charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem. Tego typu podmioty są typowe dla krajów o silnym rolnictwie. Zgodnie z opracowaną przez Tomczaka [2006] drogą rozwojową rolnictwa światowego, gospodarstwo rolne w wyniku zmian uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych przechodzi ewolucję od gospodarstwa chłopskiego do przedsiębiorstwa agrobiznesu. W Polsce, ze względu na uwarunkowania historyczne, duże jednostki gospodarcze w rolnictwie są utożsamiane z przedsiębiorstwami wielkoobszarowymi, których udział jest znikomy w ogólnej liczbie gospodarstw. Ich znaczenie jednak w rolnictwie polskim jest istotne ze względu na gospodarowanie na dużej powierzchni użytków rolnych kraju. Omawiane jednostki charakteryzują się dużym powiązaniem z otoczeniem. W latach 1998-2005 niekorzystne były zachodzące w nim zmiany. Ceny czynników produkcji rosły znacznie szybciej niż ceny produktów rolniczych. Wynikiem tych procesów było zmniejszenie uzyskiwanej efektywności ekonomicznej przedsiębiorstw. Badane jednostki zachowywały się stabilnie pod względem zasobów ziemi. Obie badane grupy systematycznie ograniczały zatrudnienie, które w celu utrzymania produkcji przynajmniej na dotychczasowym poziomie musiało być substytuowane kapitałem.

LITERATURA

- Guzewicz W., Kagan A., Zdzieborska M., 2006. Procesy dostosowawcze wielkoobszarowych gospodarstwach popegeerowskich (lata 2002-2005). IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Kulawik J., 1997. Czynniki wpływające na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw popegeerowskich. *Zagad. Ekon. Roln.* 4-5.
- Manteuffel R., 1963. Efektywność inwestycji rolniczych. PWRiL, Warszawa.
- Osuch D., 1999. Efektywność ekonomiczna zrestrukturyzowanych przedsiębiorstw rolnych powstałych w oparciu o majątek skarbu państwa. IERiGŻ, Warszawa.
- Poczta W., Sadowski A., Śledzińska J., 2008. Rola gospodarstw wielkotowarowych w rolnictwie Unii Europejskiej. *Rocz. Nauk Roln. Ser. G. Ekon. Roln.* 95, 1.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich. 2005. GUS, Warszawa.
- Tomczak F., 2006. Gospodarka rodzinna w rolnictwie: uwarunkowania i mechanizmy rozwoju. IRWiR PAN, Warszawa.
- Ziętara W., 2008. Wewnętrzne uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa. *Rocz. Nauk Roln. Ser. G. Ekon. Roln.* 94, 2.

ECONOMIC EFFECTIVENESS OF LARGE SCALE AGRICULTURAL COMPANIES

Summary. Significant changes of price relations during the period 1995-2005 had rather unfavourable direction for agricultural companies. The main purpose of the article is to present how, in this circumstances, changed economical efficiency of agricultural farms. As the research object, taken into consideration, the group of large scale agricultural enterprises has been chosen. The group characterise strong relations with economic environment (thanks to high share of commercial production) and large use of the external production factors. It was concluded that economic efficiency level decreased during the period 1998-2005 in investigated population.

Key words: economic efficiency, large scale farming

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 16.04.2009

Do cytowania – For citation: Kasztelan P., 2009. Efektywność ekonomiczna wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolniczych. J. Agribus. Rural Dev. 3(13), 83-90.